

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського
Факультет фізичної культури та спорту

Кафедра ТМФК

ЛЕКЦІЯ № 2

з дисципліни ПЕДАГОГІКА

тема: ДИДАКТИКА, ЇЇ ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ, ПРОБЛЕМИ (1 год.)
ЗМІСТ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ (1 год).

для студентів II курсу
СТУПІНЬ БАКАЛАВРА

Галузь знань 01 Освіта

Код та найменування спеціальності 014 Середня освіта

Предметна спеціалізація 014.11 Середня освіта (Фізична культура)

Освітні програми Середня освіта: Фізична культура, спортивно-масова
робота та туризм,

Середня освіта: Фізична культура та Захист Вітчизни

Галузь знань 01 Освіта

Код та найменування спеціальності 017 Фізична культура і спорт

Освітня програма Фізична культура і спорт: Тренер з видів спорту

Розробила:

к.п.н., доцент кафедри ТМФК

Литвиненко О.М.

ЛЕКЦІЯ 2. ДИДАКТИКА, ЇЇ ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ, ПРОБЛЕМИ (1 год.) ЗМІСТ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ (1 год).

Мета: сформувати у студентів розуміння понять “методологічні основи процесу навчання”, “сутність та структура процесу навчання”, “принципи та закономірності процесу навчання”; навчити студентів аналізувати логіку діяльності вчителя (викладання) та діяльності учнів (учіння), психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання; ознайомити студентів з різними підходами до процесу навчання і підготувати їх до свідомого, оптимального вибору необхідних засобів і методів навчання з урахуванням конкретних умов.

Обладнання: логічна схема основних понять процесу навчання.

Ключові поняття: процес навчання; методологічні основи процесу навчання; функції процесу навчання; викладання та учіння як сторони процесу навчання; засвоєння як психологічна основа процесу навчання.

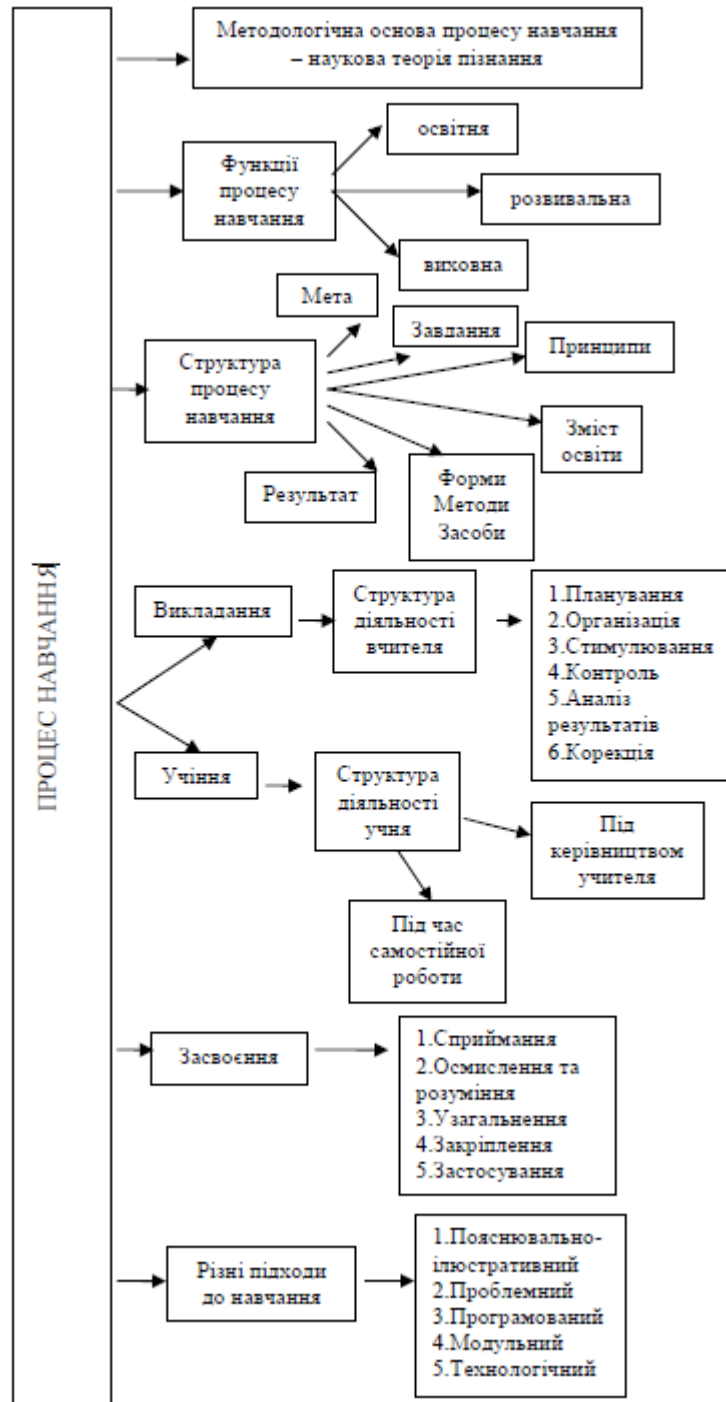
ПЛАН.

1. Дидактика як галузь педагогічних знань.
2. Сутність процесу навчання, його методологічні основи та рушійні сили.
3. Функції процесу навчання, зв'язок між ними.
4. Структура процесу навчання.
5. Сторони процесу навчання. Структура діяльності вчителя. Процес учіння та його основні компоненти.
6. Психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання. Структура процесу засвоєння знань.
7. Загальна характеристика змісту освіти. Принципи визначення змісту освіти в сучасних умовах.
8. Освітня система України. Структура загальної середньої освіти.

Література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [2-ге вид., перероб., доп.]. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
2. Галус О.М. Порівняльна педагогіка : навчальний посібник / О.М.Галус, Л.М.Шапошнікова – К. : Вища шк., 2006. – 215 с.
3. Гурський В.А., Присакар В.В. Педагогіка. Загальні основи педагогіки теорія освіти і навчання. У двох книгах. Книга 1: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Видання 2-е, доопрацьоване і доповнене. – Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2014. – 218 с.
4. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П.Підласий. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2004. — 616 с.
5. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 2-ге, доповнене і перероблене /За заг. ред. О.А.Дубасенюк, А.В.Іванченка. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 482 с.

Опорний конспект

1. Дидактика як галузь педагогічних знань.

Дидактика – це наука про навчання і освіту, їх мету і завдання, зміст, методи, форми, засоби, організацію та досягнуті результати.

Дидактичні знання допомагають знайти відповідь на найважливіші питання будь-якої системи освіти: для чого, кого і як навчати.

Дидактика як наука описує існуючі системи навчання, досліджує навчальний процес з метою його вдосконалення, розвиває нові ідеї, впливає на педагогічний процес. Отже, це – теоретична і нормативно-прикладна наука.

Як теоретична наука вона вивчає реальний педагогічний процес, констатує певні факти, зв'язки, залежності, закономірності, прогнозує наслідки навчальної діяльності, моделює експеримент. Теоретичні знання – не “мертвий капітал”. Вони повертаються до практики у вигляді висновків і рекомендацій, які є підставою для визначення змісту, вибору методів навчання, організації керівництва навчальною діяльністю учнів тощо.

Таким чином, дидактика як наука має пояснювальну, перетворюючу і нормативно-прикладну функції.

Термін “дидактика” грецького походження (*дидактикос* – той, хто навчає). Вважається, що вперше його використали у 1613 році німецькі педагоги Кристоф Хельвіг і Йохим Юнг у праці “Короткий звіт з дидактики, або мистецтво навчання. Ратихімія”. В аналогічному значенні вживав цей термін і Ян Амос Коменський (1592-1670) у праці “Велика дидактика” (1657).

У різні періоди розвитку людства із зміною суспільних потреб виникали різні системи навчання. Одні дидактичні ідеї змінювалися іншими. Все, що витримало випробування часом, тією чи іншою мірою відображає в згорнутому вигляді сучасна дидактика.

Перебудовні процеси в суспільстві, рух за незалежність держав прискорили процес реформування школи, а отже, зумовили появу нових дидактичних теорій. Зокрема, характерними для розвитку дидактики на початку 90-х років є спрямованість на розвиток особистості дитини і поява в зв'язку з цим різних підходів до визначення змісту та методичного забезпечення школи. З'являються авторські школи, в яких застосовуються нові дидактичні технології на засадах особистісно-орієнтованого навчання.

Предмет дидактики – закономірності та принципи навчання, його мета, наукові основи змісту освіти, методи, форми та засоби навчання.

Основні категорії дидактики: мета освіти, процес навчання, викладання й учіння, зміст, принципи, методи і прийоми навчання; форми організації навчального процесу; структура навчальної діяльності; розвиток особистості; формування загально навчальних умінь і навичок; діагностика і корекція результатів навчання.

Основні проблеми дидактики:

- для чого вчити? (мета освіти, навчання);
- кого вчити? (суб'єкти навчання);
- які стратегії навчання найбільш ефективні? (принципи навчання);

- чому вчити? (зміст освіти навчання);
- як вчити? (методи навчання);

2. Сутність процесу навчання, його методологічні основи та рушійні сили

Процес навчання розглядається як цілеспрямована двостороння взаємодія учителя та учнів, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями, навичками; на їх розвиток та виховання.

Навчання як процесуальне явище має всі властивості діалектичного розвитку, свої механізми, рушійні сили і функції. Проте слід розрізняти поняття "навчальний процес" і "процес навчання".

Навчальний процес - перебіг навчання, що охоплює всі його компоненти: викладача, учня, методи, прийоми, форми і засоби, матеріально-технічне забезпечення та ін.

У різних типах освітніх закладів навчальний процес має свої особливості.

Процес навчання - спеціально організована і змодельована пізнавальна діяльність, що охоплює викладання вчителя та учіння учнів.

Методологічною основою процесу навчання в сучасній педагогіці є наукова теорія пізнання (гносеологія), яка передбачає єдність історичного та логічного в педагогічних процесах, методологічний аналіз основних дидактичних понять тощо.

Основною рушійною силою процесу навчання є протиріччя (невідповідність) між постійно зростаючими вимогами суспільства та можливостями щодо реалізації процесу навчання, які визначаються соціально-економічним прогресом і становищем освіти в даний період.

У процесі навчання виділяють ряд внутрішніх протиріч:

- між попереднім рівнем знань учнів і новими знаннями;
- між знаннями та вмінням їх застосувати у практичній діяльності;
- між необхідним та реальним рівнем ставлення учнів до учіння;
- між більш складними пізнавальними завданнями і наявністю попередньо недостатніх для їх вирішення засобів тощо.

3. Функції процесу навчання, зв'язок між ними

Навчальний процес спрямований на формування всебічно розвиненої особистості і тому реалізує освітню, виховну, розвиваючу функції.

Освітня функція полягає у тому, що у процесі навчання відбувається засвоєння наукових знань, формування спеціальних і загально навчальних умінь і навичок.

Знання – основний компонент освіти. Вони узагальнюють у собі накопичений досвід людства у вигляді фактів правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука. Виділяють такі види знань: **основні терміни і поняття**, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту, жодного висловлювання; **факти повсякденної дійсності** та наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати

переконавання, доводити і обстоювати ідеї; **основні закони науки**, що розкривають зв'язки й відношення між різними об'єктами та явищами дійсності; **теорії**, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, методи пояснення та передбачення явищ певної предметної галузі; **знання про способи діяльності**, методи пізнання й історії здобуття знань (методологічні знання); **знання про норми ставлення до різних явищ життя** (оцінні знання).

Виділені види знань поділяють на теоретичні й фактичні.

Теоретичні знання – поняття, системи понять, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки.

Фактичні знання – одиничні поняття (знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні постаті, події).

Серед знань, що мають засвоїти учні у процесі навчання, особлива роль належить тим, які відображають способи діяльності і використовуються на практиці. Вони мають алгоритмічний характер (наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій). У навчальних предметах вони оформлені у вигляді правил.

Освітня функція навчання повинна забезпечити: повноту знань, яка визначається рівнем засвоєння передбаченої навчальною програмою інформації з кожної навчальної дисципліни, необхідної для розуміння основних ідей; істотних причинно-наслідкових зв'язків; системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання впливало з попереднього і прокладало шлях для наступного; усвідомленість знань, що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх; дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх у мінливій ситуації.

Окрім засвоєння системи знань, освітня функція забезпечує формування в учнів умінь та навичок.

Уміння – це усвідомлена, спланована, інтелектуальна діяльність, яка в навчальному процесі необхідна для вирішення нових складних завдань.

Навичка – точна, безпомилкова діяльність, яка після багаторазового повторення стає автоматичною. Розрізняють уміння і навички **теоретичні** (в їх основі – правила оперування поняттями, вони є результатом аналізу-синтезу) і **практичні** (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків).

Виховна функція покликана забезпечити виховання підростаючого покоління у процесі навчання на основі формування світогляду як підґрунтя моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості. Виховний характер навчання – об'єктивна закономірність, що виявлялася в усі епохи.

Розвиваюча функція процесу навчання передбачає процес “творіння”, розвитку особистості, на основі розвитку її сприймання, вольової, емоційної та мотиваційної сфери. До взаємозв'язку між цими функціями слід підходити з точки зору діалектичного характеру їх єдності.

4. Структура процесу навчання

Структура процесу навчання вміщує мету, завдання, принципи, зміст освіти, методи, форми організації, засоби та результат навчання.

Мета процесу навчання – усвідомлення вчителем та сприйняття учнями мети та завдань навчальної теми, розділу або предмета в цілому. Мета процесу навчання визначається на основі вимог програми, індивідуальних та вікових особливостей учнів даного класу, рівня попередньої підготовки, а також можливостей самого вчителя.

До **принципів** навчання у сучасній педагогіці відносять:

принцип гуманістичної цілеспрямованості – навчання і виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості, соціально активної та гуманної з врахуванням її індивідуальних особливостей та соціальних умов;

принцип зв'язку з життям - завдання, які вирішуються суспільством, колективом, родиною, самою особистістю;

принцип співробітництва і співдружності вчителя, учнів, шкільних колективів, сім'ї, громадськості, трудових колективів у досягненні визначених завдань навчання;

принцип єдності загального, політехнічного, трудового та професійного навчання;

принцип науковості в організації навчання – розробка цілей, змісту, добір методів і форм організації навчання, розробка новітніх технологій тощо;

принцип наочності, єдності абстрактного та конкретного (матеріально-предметного, наочно-образного, словесно-знакового та абстрактного);

принцип доступності у навчанні, єдності наукового і емпіричного, врахування індивідуальних рівнів розвитку творчих здібностей учнів;

принцип міцності знань;

принцип наступності, системності, послідовності в реалізації змісту й використання технологій, методів і форм організації на різних етапах навчання.

5. Сторони процесу навчання. Структура діяльності вчителя. Процес учіння та його основні компоненти

У процесі навчання виділяють дві сторони: викладання та учіння.

Діяльність учителя під час навчання називають **викладанням**. Вона включає в себе такі структурні компоненти:

- планування, що здійснюється головним чином через складання календарно-тематичних і поурочних планів;

- організація навчальної роботи передбачає здійснення діяльності щодо виконання певного плану та включає два основних етапи: підготовчий та виконавчий;

- стимулювання уваги учнів до даної теми тісно пов'язане з організацією. Основним завданням є залучення учнів до вивчення певного матеріалу; пробудження їх активності, пізнавального інтересу, розвиток почуття обов'язку та відповідальності;

- контроль – перевірка засвоєння учнями навчального матеріалу, що здійснюється у формі усних відповідей на запитання, перевірки письмових робіт тощо,

- аналіз результатів навчання необхідний для визначення можливих причин недоліків у процесі навчання і подальшого їх удосконалення;

- оперативне внесення коректив в організацію викладання.

Учіння – система пізнавальних дій учнів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних задач. В основу характеристики процесу учіння покладена ідея діяльнісного підходу (Виготський Л.С.): розвиток людини (особистості) здійснюється через предметну діяльність. Відповідно до діяльнісного підходу в учнів повинні в ході навчання формуватися не знання як такі, а певні види діяльності, в які знання включаються як певний компонент. Разом з тим необхідно пам'ятати, що без знань неможливо здійснювати діяльність.

Існує два типові варіанти навчальної діяльності учня:

1. Навчальна діяльність під керівництвом учителя: прийняття пропонованих ним навчальних завдань і плану дій; здійснення навчальних дій і операцій для розв'язання поставлених завдань; регулювання навчальної діяльності під контролем учителя і самоконтролем; аналіз результатів навчальної діяльності, яка здійснювалася під керівництвом учителя.

2. Учіння у ході самостійної роботи (планування або конкретизація завдань своєї навчальної діяльності; планування її методів, засобів і форм; самоорганізація навчальної діяльності; саморегулювання навчання; самоаналіз результатів навчальної діяльності).

Процес учіння реалізується під час уроку та у ході самостійної роботи на основі підпорядкування діяльності вчителя (процесу викладання).

6. Психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання. Структура процесу засвоєння знань

Разом з предметною діяльністю для особистості є характерною внутрішня психічна діяльність, яка здійснюється за допомогою словесних, цифрових та інших знаків (якими найбільш активно особистість оволодіває в ході спеціально організованого навчання). Тобто навчально-виховна діяльність супроводжується внутрішнім психічним процесом *засвоєння* учнями навчальної інформації.

Існує декілька підходів до організації процесу засвоєння знань.

1. Н.Менчинська та Д.Богоявленський пропонують аналітико-синтетичну діяльність, застосування таких критеріїв як порівняння, асоціації, узагальнення на основі аналізу конкретних даних, підкреслюють значення самостійного пошуку ознак понять і способів розв'язання нових типів задач у процесі засвоєння.

2. Д.Ельконін та В.Давидов пропонують такий шлях засвоєння, який починається з ознайомлення школярів із загальними теоретичними положеннями, що дає можливість у подальшому ефективно використовувати більш конкретні знання.

3. П.Гальперін та Н.Тализіна розробили теорію поетапного формування знань, яка включає п'ять етапів засвоєння нових знань:

- 1) попереднє ознайомлення з дією та умовами її виконання;
- 2) формування дій у матеріальному вигляді з розгортанням усіх операцій, що до них входять (за допомогою моделей);
- 3) формування дії у зовнішній мові;
- 4) формування дії у внутрішній мові;
- 5) перехід п дії у згорнуті процеси мислення.

Ця теорія більш придатна для пояснювально-ілюстративного методу, аніж до проблемного навчання, яке не завжди починається з предметного сприймання, а передбачає осмислення логічних задач відразу у словесній формі.

Внутрішній процес засвоєння знань складається з таких ланок:

чуттєве сприймання —————> осмислення і розуміння —————>
узагальнення —————> закріплення —————> застосування на практиці.

Пізнання йде від живого споглядання до абстрактного мислення, а від нього до практики.

1. *Сприймання* – відображення у свідомості людини окремих властивостей предметів і явищ, які впливають у цей момент на органи відчуття.

2. *Осмислення* навчального матеріалу – процес мислительної діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ і процесів та формулювання теоретичних понять, ідей, законів.

3. *Розуміння* – встановлення зв'язків між явищами та процесами, з'ясування складу, призначення, виявлення причин явищ або розкриття різноманітних залежностей.

4. *Узагальнення* – передбачає виділення та об'єднання найбільш значимих рис предметів та явищ.

5. *Закріплення* – спеціальна робота вчителя, яка забезпечує міцне запам'ятовування, поглиблює знання, здійснює їх перенесення у нові ситуації розвиває навчально-пізнавальні вміння та навички.

6. *Застосування* – вміння застосовувати знання на практиці у навчальному процесі.

Ефективність засвоєння учнями навчального матеріалу безпосередньо залежить від мотивації учіння, рівня розвитку емоційної сфери школярів. Велике значення у процесі засвоєння належить самостійній і творчій активності школярів.

У сучасній педагогіці існує кілька підходів до процесу навчання.

Пояснювально-ілюстративний підхід – головне призначення у тому, щоб озброїти учнів системою наукових знань, уміннями та навичками, за допомогою яких вони зможуть не тільки отримати нові знання, а й активно використовувати їх у житті.

Програмоване навчання – важливий шлях надійного, ефективного керування процесом учіння за допомогою впорядкованого вибору навчальної інформації, удосконалення процесу діяльності і дій самих учнів.

Проблемне навчання – націлює на розвиток пізнавальних можливостей учнів, на стимулювання дослідницького і творчого підходу до оволодіння ними знаннями.

Модульне навчання. Термін “модульне навчання” з’явився в період введення програмованого навчання. Певний обсяг знань пропонувався у вигляді блоку, який необхідно було засвоїти. Кожен блок – “модуль” – мав власний змістовий аспект, власні питання для контролю рівня його засвоєння, “зворотний зв’язок” учня з машиною. Це дозволяло кожному учню, працюючи з машиною, засвоювати матеріал у власному темпі.

Поступово цей підхід змінювався від звичайного викладання конкретної теми або її частини до усвідомлення модулів на міждисциплінарній основі. В різних країнах існує свій підхід до розуміння “модульного навчання”. Існує американський варіант, литовський, німецький, російський, український.

В американському варіанті модуль – завершене 15- або 20-хвилинне навчальне заняття, яке має відносно завершений цілісний дидактичний зміст при застосуванні різноваріантних організаційних форм. Протягом дня (а це більше, ніж 24 модулі – більше 100 особистостей) у процес навчання включаються середні та невеликі групи (до 12 осіб) учнів з метою реалізації їх знань по індивідуальній програмі.

У практиці німецької освіти модуль – це така програмно-змістова одиниця відносно завершеного циклу навчання, для якої характерна дидактична відповідність цілей, форм, методів та способів роботи учителя з учнями.

Литовський варіант зміст модуля визначає на основі таких принципів: а) цільове призначення інформаційного матеріалу; б) поєднання комплексних, інтегрованих та окремих дидактичних цілей; в) повноти навчального матеріалу в модулі; г) відносної самостійності елементів модуля; д) реалізації зворотного зв’язку; е) оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу в модулі.

Російський варіант розглядає нову структурно-управлінську модель школи – об'єднання шкільних модулів. Модуль – це комплекс навчально-виховних закладів (початкова, середня та старша школи).

Український варіант розглядає систему модульно-розвивального навчання.

Таким чином, **модульне навчання** – це і організація взаємопов'язаних навчальних закладів, кожен з яких виконує свою цільову та змістову функцію навчання. Це і розгляд навчального предмета, який складається з взаємопов'язаних закінчених модулів навчального матеріалу, на кожному з яких відбивається зміст освіти, організація навчання, способи контролю знань. Це і міжпредметні, інтегративні модулі, які розробляють учительські колективи. Модуль – це і структура навчального процесу в окремій школі, де кожен предмет розділений на змістові блоки, а учні просуваються у процесі навчання за окремими кроками, модулями, блоками.

Технологічний підхід – система дій учителя і учнів, спрямована на досягнення чітко визначеної мети шляхом послідовного та неухильного виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку. В українській педагогіці поняття *педагогічні технології* широко використовуються, починаючи з 90-х років, хоча в світовій педагогіці цей термін відомий давно. Ще Я.А.Коменський писав про пошук досконалого методу, за яким усе навчання буде йти вперед точно так, як йде годинник з правильно урівноваженими вагами. Такий метод великий дидакт порівнював з автоматом, на який приємно і радісно дивитися, бо він працює з такою правильністю, якої тільки й може досягнути в подібному випадку вмілий інструмент.

Протягом ХХ ст. було чимало спроб технологізувати навчальний процес. Радянська педагогіка, оцінюючи західну педагогіку з класових позицій, підходила до аналізу педагогічних технологій, як правило, у зв'язку з критикою зарубіжних освітніх систем.

У 70-х роках під впливом ідей системного підходу до організації навчального процесу та визначення умов його оптимізації поступово відбувся перехід до розуміння педагогічної технології як засобу повного управління розв'язуванням дидактичних проблем.

Але вже наприкінці 80-х років учені окреслюють два напрями у розвитку педагогічних технологій: використання технічних засобів навчання і “технологічний підхід” до організації навчального процесу в цілому. Саме останній напрям став основою для розробки педагогічних технологій. Перші спроби технологізувати навчальний процес були зроблені у дослідженнях з програмованого навчання, істотними ознаками якого є чітка постановка навчальної мети і поелементна, крок за кроком, процедура її досягнення.

Технологічний аналіз програмованого навчання дозволив уявити його як чіткий набір навчальних цілей, критеріїв їх вимірювання та оцінки, точний опис умов навчання. Усе разом є основою для повного відтворення певного стану навчання (Н.Ф.Тализіна, Ю.І. Машбиць та ін.)

У сучасному розумінні поняття “педагогічна технологія” вчені виділяють кілька сутнісних ознак. Технологічний підхід до навчання передбачає:

- чітку постановку вчителем цілей, їх уточнення з орієнтацією на досягнення результатів;
- підготовку навчальних матеріалів та організацію навчання відповідно до наперед визначених цілей;
- оцінювання поточних результатів, корекцію навчання, спрямовану на досягнення поставлених цілей;
- підсумкову оцінку результатів.

Центральною у розробці технологій є проблема правильного визначення та чіткого формулювання цілей навчання. Загальні, розпливчасті цілі не сприяють вибору саме тих методичних засобів, які гарантують досягнення певного результату. Тому найперша умова побудови ефективної технології навчання – **конкретизація навчальної мети** на основі використання дієслів теперішнього часу: розуміє, пише, відтворює, застосовує за зразком, застосовує у нових умовах тощо. Залежно від мети опрацювання матеріалу визначається і кінцевий результат навчання.

Шлях від мети до результату – це певним способом організована взаємодія вчителя і учнів. Технологія навчання повинна мати чіткі процесуальні характеристики, які дозволяють описувати процес навчання чітко, конкретно, недвозначно, у зрозумілих учням термінах – тим самим гарантоване досягаючи передбаченого результату. У цьому відмінність технологічного підходу від звичайних методичних рекомендацій, які допускають внесення змін і не гарантують описаного результату. Технологія також може змінюватися. Скажімо, на основі контролю проміжного етапу навчального процесу вчитель вносить виправлення, зміни у подальшу діяльність. Отже, в технологічній організації навчання обов’язковим є оперативний зворотний зв’язок.

Реформування системи вітчизняної освіти має спиратися на досягнення світової педагогічної науки. Сучасна філософія освіти утверджує актуальність дослідження різних шляхів розвитку освіти з метою її подальшого вдосконалення на основі використання досягнень світової педагогічної науки. Сучасна шкільна освіта має бути відкритою та гнучкою, готувати випускників до правильного професійного вибору. За своїм спрямуванням організація і зміст навчання покликані утверджувати гуманістичні цінності й рівновагу між людиною та довкіллям, толерантність і взаємоповагу, заперечення споживацького ставлення до буття, вирівнювання шансів дітей з різних суспільних верств та здобуття освіти тощо (К.Роджерс, М.Форбек та ін.).

Назвемо актуальні проблеми освітніх систем у деяких країнах з високим рівнем економічного і культурного розвитку, які можуть бути покладені в основу реформування вітчизняної системи освіти.

Підвищення якості шкільної освіти потребує:

- послаблення централізації управління системою освіти;
- виділення обов'язкового набору основних загальноосвітніх предметів у навчальних планах;
- внесення змін в організацію і структуру самих освітніх систем через збільшення тривалості шкільного навчання та зближення за змістом традиційно різних шкіл;
- виділення і навчання найбільш здібних дітей;
- реалізації принципу диференціації освіти за різними ознаками;
- реалізації індивідуального та партикуляційного (коли до різних груп і підгруп у межах однорідної категорії учнів застосовуються різні методи роботи) підходів;
- розробки нових методик для учнів, яким важко навчатися;
- соціалізації дітей, тобто поступового включення їх у систему особистісних і громадянських відносин;
- перегляду методологічних основ системи освіти у загальноосвітніх закладах з позицій співвідношення етнічного, національного та загальнолюдського.

7. Загальна характеристика змісту освіти. Принципи визначення змісту освіти в сучасних умовах

Одним з основних засобів розвитку особистості й формування її базової культури виступає зміст освіти. У традиційній педагогіці, що зорієнтована на реалізацію в першу чергу загальноосвітніх функцій школи, зміст освіти визначається як "сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи". Цей підхід до визначення сутності змісту освіти зорієнтований на знання.

Зміст освіти має історичний характер, оскільки він визначається цілями й завданнями освіти на певному етапі розвитку суспільства і відповідно змінюється під впливом вимог життя, виробництва й рівня розвитку наукових знань.

В останнє десятиріччя у світлі ідей гуманізації освіти все більше утверджується особистісно-зорієнтований підхід до змісту освіти, що знайшов своє відображення у працях І. Лернера, М. Скаткіна, В. Леднева, Б. Бім-Бада, А. Петровського. Так, І.Я.Лернер і М.В.Скаткін під **змістом освіти** розуміють чітко окреслену систему знань, умінь і навичок, якими люди оволодівають у навчальних закладах; засвоєння яких повинно забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства. При такому підході до визначення сутності змісту освіти абсолютною цінністю є не знання, а сама людина. Такий підхід сприяє свободі вибору змісту освіти з метою забезпечення загальноосвітніх, духовних, культурних і життєвих потреб особистості, гуманне відношення до

особистості, що розвивається; становлення її індивідуальності й можливості самореалізації у культурно-освітньому просторі.

Соціальний досвід являє собою сукупність засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості. Розуміння змісту освіти як відображення всіх елементів соціального досвіду - результат тривалого розвитку теорії змісту освіти і дозволяє обґрунтувати чотири основних елементи змісту освіти:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання. *Знання* – це цілісна система певних фактів, які накопичені людством. У школі мають бути засвоєні основні поняття, терміни, факти повсякденної діяльності і науки, закони науки; теорії, які містять систему наукових знань; знання про шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій; оцінні знання, тобто такі, які характеризують суспільне, особисте значення для людини матеріалу, що вивчається.

2. *Способи діяльності, досвід їх здійснення.* Тут виділяється досвід здійснення відомих способів діяльності, втілених в уміннях і навичках учнів, які засвоїли цей досвід.

3. *Досвід творчої діяльності,* тобто діяльності, в результаті якої створюється об'єктивно нове завдяки специфічним процедурам: самостійного переносу раніше засвоєних знань і умінь у нову ситуацію; виділення нової проблеми в знайомій ситуації або новій функції об'єкта; виділення альтернативних варіантів вирішення проблем; комбінування раніше відомих способів у новий.

4. *Досвід емоційно-ціннісного ставлення,* який передбачає визначення знань, умінь, але не зводиться до них, і полягає у формуванні ставлення школярів до світу, наукових знань, моральних норм, ідеалів, діяльності.

Основні теорії формування змісту освіти склалися наприкінці XVIII - на початку XIX ст. Вони отримали назву матеріальної й формальної теорій формування змісту освіти.

Теорія формальної освіти починається від Дж. Локка (XVII ст.), Й.Г.Песталоцці, І. Канта та Й.Ф. Гербарта (XVIII-XIXст.). Ця теорія ґрунтується на філософії раціоналізму, а саме на положенні про те, що джерелом знань є розум і знання породжуються лише самостійністю цього розуму. Тому завдання освіти полягає не в оволодінні учнями знаннями, а в розвитку їх розуму, тобто здатності до аналізу, синтезу, логічного мислення. Виходячи з цього, відстоювався гуманітарний, "класичний" напрямок освіти, оскільки найкращі засоби розвитку мислення - вивчення мов і математики.

В кінці XVIII - на початку XIX ст. активно прокладає собі шлях *теорія матеріальної освіти*. Прибічники цієї теорії входили з філософії емпіризму, яка стверджувала, що пізнання не може вийти за межі безпосереднього досвіду, і, що джерелом знань є тільки досвід. З цього робилися наступні педагогічні висновки: необхідно озброювати учнів природничо-науковими знаннями, а критерієм при відборі матеріалу має бути ступінь його

важливості для життя, для безпосередньої практичної діяльності учнів у майбутньому.

Досить аргументовано критикував теорії формальної й матеріальної освіти в свій час ще К. Ушинський. Він підкреслював, що школа повинна не тільки розвивати учнів, а й озброювати їх знаннями, які були б корисні для їхньої подальшої діяльності. В той же час, К. Ушинський вважав, що неможна підходити до засвоєння науки лише з точки зору її утилітарної необхідності для повсякденного життя.

Широке розповсюдження в зарубіжній, особливо американській, педагогіці першої третини ХХ ст. набули прагматичні ідеї з питань змісту шкільної освіти. Відомий представник прагматизму в педагогіці Джон Дьюї (1859-1952) намагався створити свою концепцію шкільної освіти. Він критикував як раціоналізм, який на його думку, уводить від життя, від фактів, так і емпіризм, який ніби-то сприяє відриву людини від релігії, і вводив ідею про необхідність покласти в основу шкільної освіти організацію практичної діяльності дітей, озброєння вміннями й навичками у різних сферах життя.

Таким чином, Дьюї відкидав необхідність чітко окресленого змісту освіти й окремих навчальних предметів у школі, не визнавав важливості наукової освіти і зводив навчання до вузького практицизму, що ґрунтується на інтересах дітей. В останні десятиріччя ці ідеї зазнали різкої критики з боку провідних діячів педагогічної науки. Американські педагоги І.Адлер, Дж. Бруннер та інші відзначали, що теорія Дж. Дьюї загальмувала розвиток американської школи на довгі роки і тому необхідна модернізації освіти.

Фактори, що детермінують формування змісту освіти поділяють на об'єктивні й суб'єктивні. До об'єктивних факторів можна віднести потреби суспільства і зміни в розвитку науки й техніки. Ще в ХІХ ст. у більшості країн світу шкільна освіта була обмежена лише вивченням основ лічби, письма й читання. Але з розвитком технічних основ виробництва, науки і духовного життя суспільства вимоги до змісту шкільної освіти зростали. Під впливом цього відбулося розширення обсягу й підвищення теоретичного рівня природничо-математичних знань, що вивчаються у школі, більш ґрунтовно почали вивчатися предмети гуманітарного циклу - мова, література, історія і т.д. У зв'язку з розвитком виробництва рівень вимог до загальнонаукової, технічної й професійної підготовки молоді поступово зростав, і в наш час майже в усіх країнах світу не зупиняється пошук шляхів удосконалення змісту шкільної освіти, його модернізації.

Розвиток науки й техніки, який супроводжується розробкою нових теоретичних ідей і докорінними технологічними вдосконаленнями, також вимагає змін у змісті шкільної освіти. Суттєвого прогресу зазнали молекулярна біологія й генетика, теорія реактивного двигуна, процес розщеплення атомного ядра. За останні десятиріччя отримано й використано у практиці нові хімічні речовини, в усіх сферах науки й техніки широко впроваджується обчислювальна техніка й мікроелектроніка.

До суб'єктивних чинників слід віднести політику й ідеологію суспільства, а також методологічні позиції вчених. Так, наприклад, у середині XIX ст. деякі державні діячі Росії намагалися довести, що простому народові освіта не тільки не приносить користі, а й шкодить, оскільки викликає обурення існуючим порядком.

Що таке зміст освіти? Чим він визначається?

Зміст освіти — це науково обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів. Зміст освіти визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого закладу освіти і відображається у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах.

Зміст освіти включає нормативний та вибірковий компоненти. Нормативний компонент змісту освіти визначається відповідним державним стандартом освіти, а вибірковий — вищим закладом освіти.

Зміст освіти повинен відповідати соціальному замовленню суспільства, забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального матеріалу, має враховувати реальні можливості процесу навчання, забезпечувати соціально детерміновану єдність у конструюванні та реалізації змісту освіти з позиції навчальних предметів, що вивчаються в школі.

Вимоги держави і суспільства до змісту, обсягу та рівня загальноосвітньої підготовки громадян України визначає Державний стандарт загальної середньої освіти, основоположним документом якого є Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів.

Зміст освіти на практиці реалізується завдяки застосуванню певних організаційних форм, методів та засобів навчання.

Формою навчання називають зовнішнє вираження цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, вміннями, навичками.

У загальноосвітніх закладах застосовуються різноманітні урочні та позаурочні форми організації навчання, у кожній з яких виділяється фронтальна, групова та індивідуальна робота з учнями. Основною формою організації навчання є урок.

Метод навчання – спосіб реалізації цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, вміннями, навичками.

Засоби навчання – матеріальні та нематеріальні (духовні) цінності, які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання. До них відносять: наочні посібники, обладнання для лабораторних занять, дидактичні матеріали, навчальну літературу, верстати, інструменти та матеріали для трудового навчання, шкільні приміщення, лагідне слово вчителя тощо.

Ефективні **результати** навчання потребують одночасного контролю вчителя за ходом розв'язання поставлених завдань і самоконтролю учнів за

вірністю виконання навчальних операцій. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, заліків, іспитів, Контроль потребує оцінки педагогами та самооцінки учнями досягнутих у процесі навчання результатів.

У науковій літературі виділяються різні підходи до визначення *принципів відбору змісту освіти*. Оптимальним є варіант, розроблений В. Краєвським:

- принцип відповідності змісту освіти в усіх його елементах і на всіх рівнях конструювання соціально-економічним потребам, сучасному стану наукових знань, рівню розвитку виробництва;

- принцип урахування змістової та процесуальної сторін при проектуванні змісту освіти, що передбачає співвіднесення навчального матеріалу, форм, способів і засобів процесу освіти;

- принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування: теоретичне представлення, навчальний предмет, навчальний матеріал, педагогічна діяльність, особистість учня. Цей принцип забезпечує збалансованість усіх компонентів змісту освіти.

8. Освітня система України. Структура загальної середньої освіти.

Відповідно до змісту і характеру освіти виділяють загальну, професійну і політехнічну освіту.

Загальна освіта – сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії.

Для відбору змісту загальної освіти в педагогічній науці розроблена наступна система критеріїв:

1. Критерій цілісного відображення у змісті освіти завдань формування всебічно розвинутої особистості.

2. Критерій високого наукового й практичного значення матеріалу, що вивчається.

3. Критерій відповідності складності змісту і реальних можливостей учнів даного віку.

4. Критерій відповідності обсягу змісту часу, відведеному на вивчення даного предмету.

5. Критерій урахування міжнародного досвіду побудови змісту освіти.

6. Критерій відповідності змісту освіти наявній навчально-методичній і навчально-матеріальній базі освітнього закладу.

Політехнічна освіта – сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці. Основна мета політехнічної освіти – гармонійний розвиток особистості. І насамперед якостей, які допомагають людині включатися у процес суспільного виробництва.

Професійна освіта – сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником. Зміст професійної освіти передбачає поглиблене ознайомлення з науковими основами і технологією обраного виду праці; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності.

Питання змісту освіти, необхідність його оновлення розкриваються в Державній національній програмі відродження освіти "Україна XXI століття: стратегія освіти": "Національний компонент шкільної освіти має втілюватися у зміст навчання й виховання".

Вивчення мови, літератури, історії, географії, природознавства, біології, праці, музики та інше має відображати національні особливості, бути джерелом формування національної самосвідомості. Через розкриття кращих здобутків духовної та матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, ремесел, народних промислів відображається те, що визнане у світі, стало надбанням світової культури.

Прагнення вивести українську школу на рівень світових стандартів вимагає глибокого реформування змісту шкільної освіти на всіх етапах навчання. Загальними засадами визначення нового змісту освіти є гуманізація, диференціація, інтеграція, широке застосування нових інформаційних технологій, формування творчої особистості, як умова й результат повноцінного, багатокomпонентного процесу навчання.

Основні напрямки вдосконалення змісту освіти:

- наукове обґрунтування базового загального мінімуму знань;
- диференціація змісту освіти;
- інтеграція навчальних курсів;
- пріоритет предметів навчального циклу;
- відображення культурно-національного компоненту у змісті освіти;
- вдосконалення документів, в яких визначається зміст освіти

(навчальних

планів, програм і підручників).

Зміст освіти має систематично оновлюватися й водночас відповідати державним вимогам щодо якості навчання.

У Законі України "Про освіту" (ст.5) визначено актуальність розробки державних стандартів змісту і рівня навченості дітей.

Державні стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

Державний стандарт загальної середньої освіти має відображати суспільний ідеал і враховувати реальні можливості особи і системи освіти в його досягненні. Отже, державний стандарт загальної середньої освіти – це унормована система показників про освіченість особи, що реалізується комплексом нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений

зміст загальної середньої освіти та вимоги і гарантії держави щодо її здобуття громадянами.

Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ включає:

- базовий навчальний план середньої школи;
- освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) як змістова конкретизація цілей загальноосвітньої підготовки учня середньої школи в навчальних програмах з предметів;
- державні гарантії одержання освіти;
- державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання; вони містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти.

Навчальний план - це затверджений Міністерством освіти і науки документ, який визначає склад навчальних предметів, що вивчаються в навчальному закладі, порядок (послідовність) їх вивчення й кількість навчальних годин, що відводяться на вивчення кожного предмету в окремих класах (групах). Внаслідок специфіки роботи в різних навчально-виховних закладах навчальні плани складаються окремо для кожного їх виду.

У Базовому плані середньої загальноосвітньої школи визначено **освітні галузі**:

- “Українська мова як державна” – має забезпечити загальнообов’язковий для всіх випускників середньої школи рівень володіння українською мовою.

- “Словесність” – вивчення мов (рідної та іноземної) і літератури.

- “Художня культура” – прилучення школярів до різних видів мистецтва (музичного, образотворчого, театрального тощо), у тому числі і шляхом включення учнів у відповідні види художньої діяльності.

- “Суспільствознавство” – має на меті сформувати в учнів цілісне уявлення про сучасну природонаукову картину світу, роль і місце людини у навколишньому світі.

- “Математика” – знання і способи діяльності з арифметики, алгебри, геометрії, математичної статистики та інших галузей математики.

- “Фізична культура і здоров’я” – передбачає сприяння фізичному розвитку учнів, зміцненню їхнього здоров’я, формуванню життєво важливих рухових умінь і навичок на основі включення школярів у різноманітні види спеціально організованої рухової та фізичної діяльності, прилучення їх до занять спортом.

- “Технології” – покликана забезпечити ознайомлення учнів з науковими основами і принципами сучасного виробництва, оволодіння уміннями і навичками в користуванні типовими знаряддями праці.

Навчальний предмет – основи відповідної науки або мистецтва: знання, вміння і навички, що мають загальноосвітній характер і відповідають меті навчання і виховання учнів певної вікової групи. Це дидактично обґрунтована і педагогічно адаптована система знань, умінь та навичок

відібраних із відповідної науки чи мистецтва для вивчення у навчальному закладі.

У сучасних навчальних планах усі предмети поділяють на три групи:

- предмети обов'язкові (базовий компонент),
- предмети за вибором учнів (диференційований компонент) і предмети,
- вивчення яких визначається радою загальноосвітнього закладу (шкільний компонент).

На основі навчальних планів складаються навчальні програми.

Навчальна програма - це затверджений Міністерством освіти і науки документ, в якому розкривається зміст освіти з кожного предмета, в кожному класі і визначається система наукових знань, світоглядних і морально-естетичних ідей, а також практичних умінь і навичок, якими необхідно оволодіти учням.

Конкретний зміст навчального матеріалу розкривається в підручниках і навчальних посібниках. Це книги, в яких з визначених методичних позицій викладаються основи наукових знань із певного предмету відповідно до програми й вимог дидактики та методики.

Структура. Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями. Відповідно до освітнього рівня функціонують загальноосвітні навчальні заклади I ступеня (**початкова школа**); II ступеня (основна школа); III ступеня (старша школа). Загальноосвітні навчальні заклади всіх трьох ступенів можуть функціонувати інтегровано або самостійно.

Для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей функціонують спеціалізовані школи, гімназії, ліцеї, колегіуми, а також різні типи навчально-виховних комплексів, об'єднань.

Для дітей які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку створені навчальні заклади компенсуючого типу (санаторні та спеціальні).

Громадяни, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання здобувають загальну середню освіту у вечірніх (змінних) школах.

Створено сектор загальноосвітніх навчальних закладів приватної форми власності.

До системи загальної середньої освіти належать також позашкільні навчально-виховні заклади, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні навчальні заклади, вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти^[1].

Створено умови для реалізації принципів наступності та неперервності освіти. Загальноосвітні навчальні заклади інтегруються з вищими навчальними закладами шляхом створення навчально-виховних комплексів (зовнішня інтеграція) та дошкільними й позашкільними навчальними закладами у навчально-виховні об'єднання (внутрішня інтеграція).

Запитання для самоперевірки знань студентів

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) поняття “процес навчання”. Відповідь обґрунтуйте.
2. Розкрийте сутність поняття “структура навчання”. Проаналізуйте елементи структури процесу навчання і знайдіть зв'язки, що існують між ними.
3. У логічній схемі основних понять процесу навчання подається структура діяльності вчителя. Базуючись на цій схемі, розкрийте особливості структури діяльності учня.
4. Поясніть, користуючись логічною схемою, зв'язок між поняттями “процес навчання” “учіння” “засвоєння”.
5. Дайте порівняльну характеристику пояснювально-ілюстративного, проблемного, програмованого підходів до процесу навчання, спираючись при цьому на переваги та недоліки кожного з них.
6. Назвіть елементи змісту освіти.
7. Розкрийте структуру загальної середньої освіти.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

